

HENRYK SKŁADANOWSKI ▶

Toruńska Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości

Sprawa katyńska w podręcznikach polskich i rosyjskich na przełomie XX i XXI wieku

Abstract

Katyn crime, also known as the Katyn massacre, was one of those historical facts that were kept secret for a very long time. From 1943 when it was revealed to 1990 the soviet Union denied their responsibility for the massacre. Eventually, publishing the original documents on the order of Borys Jecyn and handing them down to Poland on 14 October 1992 definitely confirmed the perpetrators of the crime. In the historic consciousness of both Polish and Russian societies there are still many questions and doubts about “the background of the picture” of Katyn crime. Therefore I found it very sensible to analyze the problem of Katyn crime in various history course books in Poland and Russia.

After the collapse of the communist political system both countries Poland and Russia introduced new history course books in all types of schools. The new course books not only mention the problem of Katyn crime but also say who was responsible for it. However, the Russians try to neutralize the crime by so called anti-Katyn, emphasizing the death of several thousands of Soviet soldiers imprisoned in Poland in the war of 1920 and after it.

Keywords: Katyn massacre, communism, The Republic of Poland, Russian Federation

Абстракт

Катынский расстрел, из-за осуществления его по поручению руководства советского государства и введения секретности действий, а также сознательного затирания его совершения в более позднем периоде, был одним

из дольше всего скрываемых исторических фактов. С момента его выявления в 1943 году и вплоть до 1990 года руководство СССР отрицало свою ответственность за катынский расстрел. Практически лишь обнаружение оригинальных советских документов по поручению Бориса Ельцина и их передача Польше 14 октября 1992 года подтвердили окончательно ранее установленные факты. В сфере исторического сознания польского и российского общества по-прежнему однако продолжается борьба за определение «фона картины» катынского расстрела. Поэтому имело смысл вновь проанализировать вопрос катынского расстрела, который появлялся в школьных учебниках по истории в Польше и России.

Равно в Польше, как и в России после падения коммунизма и введения новых учебников, обязательных во всех типах и видах школ, была размещена информация о катынском расстреле, с указанием совершения его советской стороной. Проблема состоит однако в том, что россияне с целью нейтрализовать катынский расстрел ввели в историографию так называемую «анти-катынь», то есть экспонирование смерти нескольких десятков тысяч большевистских военнопленных в польском плену в ходе и после войны 1920 года.

Ключевые слова: катынский расстрел, коммунизм, Республика Польша, Российская Федерация

Wprowadzenie

W sprawie kатыńskiej dopiero ujawnienie oryginalnych dokumentów sowieckich na polecenie prezydenta Federacji Rosyjskiej Borisa Jelcyna i przekazanie ich Polsce w dniu 14 października 1992 roku potwierdziło definitywnie wcześniejsze ustalenia (*Katyń. Dokumenty ludobójstwa*, 1992; por. Kola, Sziling, 2001). W sferze świadomości historycznej społeczeństwa polskiego i rosyjskiego trwa jednak nadal walka o określenie „tła obrazu” zbrodni kатыńskiej. Wcześniej bowiem powszechnie negowano sprawstwo sowieckie tej zbrodni, zarówno w Związku Sowieckim, jak i w Polsce Ludowej. Wykorzystywano tutaj głównie szkolną edukację historyczną jako najbardziej masową formę oddziaływania na społeczeństwo, gdyż obejmuje ona całą młodzież. Towarzyszy jej swoisty przymus, ponieważ nauka w szkole jest obowiązkowa. Oddziaływanie następuje w sposób zorganizowany i systematyczny. Zapewnia maksimum

zysku przy minimum nakładów. Ma więc poważny wpływ na świadomość historyczną całego społeczeństwa. Nie lekceważąc innych czynników, jak: tradycja rodzinna, Kościół, środki masowego przekazu, literatura, sztuka, organizacje społeczne i polityczne itp., szkoła zajmuje jednak miejsce szczególne. Zapewnia młodzieży niezbędną wiedzę i umiejętności potrzebne do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie oraz rozumienie procesu dziejowego własnego narodu i ludzkości (Składanowski, 2004, s. 7). Dlatego jak najbardziej sensownym jest przeanalizowanie kwestii zbrodni katyńskiej ukazywanej w podręcznikach do nauki historii w Polsce i Rosji po upadku komunizmu w tych krajach.

Jak nauczana jest dzisiejsza młodzież polska o zbrodni katyńskiej?

W Polsce, po przepoczwazzeniu systemu w latach 1989–1990, wydano nowe książki i podręczniki, które szczegółowo przedstawiły zbrodnię katyńską z jednoznacznym określeniem jej sowieckiego sprawstwa (Składanowska, 1997, s. 327–331). Jedną z pierwszych książek wykorzystywanych do nauczania historii w szkołach zatwierdzonych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej była *Polska i świat w XX wieku* (Pronobis, 1991) oraz *Historia Polski 1914–1990* (Roszkowski, 1991). Oprócz opisu zdarzeń od ujawnienia zbrodni przez Niemców w dniu 13 kwietnia 1943 roku do zerwania przez Związek Sowiecki w dniu 25 kwietnia 1943 roku stosunków dyplomatycznych z Polską, zawarto również ocenę postępowania rządu ZSRS w tej sprawie, stwierdzając między innymi: „Zabiegi dyplomatyczne wokół sprawy katyńskiej i zerwanie stosunków polsko-radzieckich pomijały jednak istotę rzeczy, to znaczy odpowiedzialność za zbrodnię. Wina radziecka nie ulegała wątpliwości. Co więcej, obszerna dokumentacja na ten temat znalazła się wkrótce w posiadaniu rządów USA i Wielkiej Brytanii, które nie chciały wówczas ujawnić prawdy. Przewrotność i cynizm stanowiska radzieckiego polegały na tym, że do zerwania z polskim rządem emigracyjnym użyto na Kremlu oficerów polskich. Raz zamordowani przez NKWD, posłużyli stronie radzieckiej do uśmiercenia normalnych stosunków między rządami obu państw” (Roszkowski, 1991, s. 121).

Następne wydania podręczników do wszystkich typów szkół, tj. podstawowych i średnich, a po reformie z 1999 roku również gimnazjalnych, zawierały informacje dotyczące zbrodni katyńskiej, z jasnym określeniem winy Związku Sowieckiego za zamordowanie polskich oficerów. Również w aktualnych podręcznikach kwestia ta jest ukazana zgodnie ze współczesnym polskim stanem badań naukowych. Jednakże w większości podręczników podaje się jedynie ogólną liczbę rozstrzelanych z trzech obozów w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie w liczbie około 15–16 tysięcy, pomijając faktyczną liczbę 21 857 rozstrzelanych w całym ZSRS. Na przykład w podręczniku Stowarzyszenia Oświatowców Polskich stwierdzono: „W Katyniu zamordowano 4421 więźniów obozu w Kozielsku, w Piati-chatkach pod Charkowem 3820 z obozu w Starobielsku, a w Miednoje pod Twerem 6311 z obozu w Ostaszkowie”, a „Uchwałę tę podpisali ludzie mający najwyższą władzę w partii i państwie: Stalin, Woroszyłow, Mołotow i Mikojan” (Kozłowska, Ungier, Ungier, Zając, 2008, s. 66). Jakby nie parzyć, brakuje tutaj Kalinina i Kaganowicza, ponieważ w oryginalnym sowieckim protokole z posiedzenia Biura Politycznego KC WKP(b) ZSRS z dnia 5 marca 1940 roku jest adnotacja odnośnie nieobecnych na posiedzeniu: „Kalinin – za, Kaganowicz – za”. Podobnie niepełne dane liczbowe zawiera podręcznik Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego, który zawęża decyzję o zamordowaniu polskich jeńców i aresztowanych tylko do osoby Stalina: „W kwietniu i maju 1940 roku na polecenie Stalina służby radzieckie dokonały zbrodni katyńskiej – w lasach i piwnicach Katynia, Charkowa i Tweru wymordowały strzałami w tył głowy ponad 14 tys. polskich oficerów, podoficerów i funkcjonariuszy służb mundurowych. Miejscem niezliczonych mordów stały się także sowieckie więzienia” (Gładysz, 2009, s. 185). Podobnie wygląda sytuacja w innych podręcznikach – trudno jednak podać racjonalną przyczynę tych braków. To tak, jakby autorzy współczesnych podręczników nie zdawali sobie sprawy z wagi Katynia w historii Polski. Problem już można i należy wreszcie szczegółowo wyjaśnić, nie robiąc błędów merytorycznych. Winą w tej kwestii obarczyłbym także recenzentów z tytułami naukowymi, którzy powinni bardziej wnikliwie czytać podręczniki do nauczania historii i konfrontować je ze współczesnym stanem badań naukowych.

Ponadto autorzy starają się ukazać motywy ówczesnego postępowania Związku Sowieckiego, czego wcześniej w podręcznikach nie opisywa-

no. Na przykład w książce *Historia II. Podręcznik dla klasy drugiej liceum i technikum* podano, że: „Decyzję o wymordowaniu polskich jeńców poprzedziły próby wysondowania ewentualnej użyteczności uwięzionych dla państwa sowieckiego. Z wyjątkiem nielicznej grupki oficerów (z ppłk. Berlingiem na czele) Polacy odrzucili sugestie współpracy z okupantem i nie pozostawili wątpliwości, iż w przypadku uwolnienia będą kontynuować walkę o odzyskanie niepodległości. Ponieważ jako patriotyczna inteligencja stanowili element szczególnie niebezpieczny dla totalitarnego imperium, władze radzieckie postanowiły się pozbyć niewygodnych więźniów” (Gładysz, 2011, s. 185).

W tym miejscu należy również odnieść się do największego braku w polskich podręcznikach do nauczania historii w szkole średniej w zakresie stosunków polsko-sowieckich w XX wieku. Jest to kwestia jeńców sowieckich w okresie wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku. Co prawda obecnie w Rosji eksponuje się ten problem jako odpowiedź na zarzuty w sprawie zbrodni katyńskiej, podając za Władysławem Szwedem, że w niewoli polskiej śmierć poniosło od 40 do 50 tysięcy osadzonych tam bolszewików, a niektórzy pseudobadacze wymieniają nawet liczbę 82 500 krasnoarmiejców (Szwed, 2007, s. 238–242) – to jednak problem ten realnie istnieje i nie można go pomijać w polskich podręcznikach do nauczania historii. Mamy w Polsce przeprowadzone wiarygodne badania w tej sprawie na podstawie zachowanych dokumentów. Rosjanie bowiem nie posiadają wiarygodnych dokumentów dotyczących polskich obozów jenieckich, lecz jedynie ustalenia szacunkowe i hipotetyczne. Ze szczegółowej kwerendy przeprowadzonej w polskich archiwach wynika jednoznacznie, że śmierć w polskich obozach jenieckich, z przyczyn naturalnych, poniosło 16–18 tysięcy krasnoarmiejców (Karpus, 1991, s. 110). Jest to na tyle znacząca liczba, że nie można tego faktu pomijać w polskich podręcznikach do nauczania historii, opisując relacje polsko-sowieckie w XX wieku. Jednak nowe podręczniki do nauczania historii w szkole średniej, które obowiązują zgodnie ze zmienioną podstawą programową od 2012 roku, również nie poruszają kwestii jeńców sowieckich z wojny polsko-bolszewickiej, którzy masowo umierali w polskich obozach jenieckich. Nie ma więc nadal sensownego przeciwdziałania dzisiejszym publikacjom książkowym i podręcznikowym w Rosji, starającym się przyrównać zbrodnię katyńską do śmierci krasnoarmiejców w polskich obozach jenieckich w latach 1919–1920. Są to

jednak rzeczy nieporównywalne, gdyż dotychczas nie znaleziono żadnych dokumentów lub poszlak świadczących o celowej eksterminacji krasnoarmiejców w polskich obozach.

Ponadto część polskich podręczników do nauczania historii wydanych po reformie programowej z 2012 roku nadal w sprawie szeroko rozumianej zbrodni katyńskiej nie podaje rzeczywistej ilości osób zamordowanych na podstawie decyzji Biura Politycznego KC WKP(b) ZSRS z dnia 5 marca 1940 roku, tj. 21 857 oficerów i innych aresztowanych: policjantów, leśników, urzędników polskiej administracji państwowej itd. Na przykład w podręczniku do nauczania historii w liceum i technikum Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych, w temacie „W okupowanej Polsce” stwierdzono: „Blisko 15 tys. oficerów znalazło się w obozach w Ostaszkowie, Starobielsku i Kozielsku. W większości byli to rezerwiści (lekarze, prawnicy, nauczyciele, dziennikarze), którzy stanowili prawdziwą elitę II Rzeczypospolitej. Wiosną 1940 r. zostali uznani przez Stalina za nieprzejednanych wrogów ZSRR i zamordowani. Egzekucji dokonały specjalne oddziały NKWD: jeńców z Kozielska rozstrzelano w Katyniu koło Smoleńska, jeńców z Ostaszkowa zamordowano w Kalininie (obecnie Twer), a oficerów ze Starobielska zgładzono w Charkowie. Wszyscy polscy oficerowie zostali zabici strzałem w tył głowy i pogrzebani wspólnie w „dołach śmierci” (Dolecki, Gutowski, Smoleński, 2012, s. 214).

Podobnie w niepełny sposób ukazano zbrodnię katyńską w podręczniku do nauczania historii dla szkół ponadgimnazjalnych Wydawnictwa Pedagogicznego OPERON w temacie „Ziemie polskie pod dwiema okupacjami”, stwierdzając: „Uchwałą z dnia 5 marca 1940 r. na wniosek władz najwyższych ZSRR z Józefem Stalinem na czele, funkcjonariusze NKWD wymordowali około 15 tysięcy polskich oficerów, żołnierzy, funkcjonariuszy żandarmerii i policji osadzonych w obozach w Starobielsku, Kozielsku i Ostaszkowie. Więźniów wywożono z obozu w Kozielsku do pobliskiego Katynia, a z obozu w Ostaszkowie do Miednoje i zabijano strzałami w tył głowy. Ciała pomordowanych grzebano w zbiorowych mogiłach w pobliskich lasach” (Burda, Halczak, Józefiak, Roszak, Szymczak, 2012, s. 188). W tym podręczniku dla szkół średnich nie poinformowano nawet, gdzie zgładzono więźniów przetrzymywanych w obozie w Starobielsku.

Na tej podstawie można wnioskować, by pisaniem podręczników do nauczania historii zajęli się specjaliści posiadający stopnie naukowe, po-

nieważ wydawnictwa prawdopodobnie dla obniżenia kosztów wydawanych książek opierają się na osobach, które nie spełniają tych wymogów, a więc zawartość ich opracowań pozostaje jednak ułomna. Jest to poważny problem dla części wydawnictw podręczników dla szkół średnich, skoro nawet w podręcznikach dla szkół podstawowych – jako zdecydowanie niższych programowo, ponieważ nad nimi są jeszcze gimnazja – zawarte są jednak pełniejsze i bliższe faktom informacje. Na przykład w podręczniku do nauczania historii i społeczeństwa w VI-tej klasie szkoły podstawowej Wydawnictwa Nowa Era stwierdzono: „Jedną z największych zbrodni dokonanych na rozkaz Stalina w czasie II wojny światowej było wymordowanie polskich oficerów. Masowych egzekucji dokonano wiosną 1940 roku w Katyniu koło Smoleńska, Kalininie – obecnie nazywanym Twerem, Charkowie na Ukrainie oraz innych miejscowościach. Łącznie zabito w nich około 22 tysięcy obywateli Rzeczypospolitej, należących głównie do inteligencji” (Wojciechowski, 2014, s. 134). Tutaj nie ma błędów merytorycznych lub niepełnych informacji. Są one nawet dostosowane do poziomu dziecka 12-letniego w szkole podstawowej.

Część podręczników do nauczania historii w szkołach średnich nie zawiera jednak niedoróbek omówionych wcześniej. Na przykład w Wydawnictwie Piotra Marciszuka STENTOR w analizowanym zagadnieniu w temacie „Polski wrzesień – początek II wojny światowej” stwierdzono: „Podczas wojny obronnej Polski we wrześniu 1939 roku do niewoli radzieckiej dostało się około 18 tys. oficerów Wojska Polskiego, w tym dwunastu generałów. Po zakończeniu działań militarnych zostali oni umieszczeni w obozach jenieckich w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie. 5 marca 1940 roku władze ZSRR nakazały zamordować 14 730 jeńców z tych trzech obozów oraz ponad 7 tys. innych obywateli Rzeczypospolitej, przetrzymywanych w więzieniach na terenie dawnych Kresów Wschodnich. Pierwsze grupy oficerów przewieziono w kwietniu 1940 roku do ośrodka wypoczynkowego NKWD w pobliżu Katynia. W pobliskim lesie zabijano ich kolejno strzałem w tył głowy i grzebano w zbiorowych, bezimiennych i nieoznakowanych mogiłach. Podobne egzekucje przeprowadzono w Kalininie (obecnie Twer), Charkowie oraz Bykowni. Dokonując tej zbrodni, Rosjanie złamali wszelkie międzynarodowe konwencje dotyczące traktowania jeńców wojennych, a także normy prawne i moralne” (Brzozowski, Szczepański, 2012, s. 118–119).

Co ciekawe, w analizowanym zagadnieniu, w innym podręczniku do nauczania historii w szkole średniej omawianego wcześniej Wydawnictwa Pedagogicznego OPERON pt. *Ciekawi świata*, nie popełnia się już błędów merytorycznych lub nie podaje się niepełnych informacji. W temacie „Okupanci wobec Polaków” stwierdzono bowiem: „Symbolem sowieckich zbrodni stał się Katyń. Wymordowano w nim około 4,4 tys. jeńców – w tym oficerów polskich z obozu w Kozielsku. Podobna zbrodnia miała miejsce w Charkowie i Miednoje, gdzie rozstrzelano oficerów polskich z obozu w Starobielsku i Ostaszkwie. Łącznie na wiosnę 1940 r. wymordowano ponad 14,5 tys. jeńców wojennych i ok. 7,3 tys. Polaków przebywających w więzieniach” (Ustrzycki, 2012, s.169).

Tak więc temat zbrodni katyńskiej jest aktualnie omawiany we wszystkich polskich podręcznikach do nauczania historii różnych typów szkół i nie budzi generalnie kontrowersji oprócz pewnych niedoróbek merytorycznych, które jednak nie powinny mieć miejsca, szczególnie w książkach do szkoły średniej.

Jaką wiedzę na temat zbrodni katyńskiej ma dzisiejsza młodzież rosyjska?

Z prowadzonych badań wynika, że dopiero w końcowym okresie *piere-strojki* i *glasnosti* Michaiła Gorbaczowa w latach 1990–1991 poinformowano i odniesiono się do zbrodni katyńskiej. Jednak większość ówczesnego społeczeństwa sowieckiego nic nie wiedziała o tej zbrodni. Dlatego dzisiejsze informacje w podręcznikach rosyjskich o zbrodni katyńskiej należy ocenić pozytywnie, gdyż nadal odzywają się tam publiczne głosy negujące sowieckie sprawstwo tego mordu. Bowiem oprócz tekstów zgodnych z aktualnym stanem badań naukowych, ukazywały się i ukazują nadal takie opracowania jak na przykład książka J. I. Muchina wydana w Moskwie, w której autor na temat Katynia stwierdził między innymi: „Aby zespolić Europę w walce zbrojnej z nadchodzącą Armią Czerwoną, Hitler w 1943 r. nakazał rozkopać groby rozstrzelanych w 1941 r. przez Niemców pod Smoleńskiem polskich oficerów i poinformować świat, że oni rzekomo zostali zabici w 1940 r. przez NKWD ZSRS z rozkazu «moskiewskich żydów»” oraz „W celu pozbawienia Rosji sojuszników i popchnięcia państw Europy

Wschodniej do NATO, w latach 80. tę prowokację reanimowały szumowiny z KC KPZS, Generalnej Prokuratury ZSRS i Rosji, Akademii Nauk FR” – tekst tłumaczony przez autora artykułu (Muchin, 2003, s. 2). Mając niekiedy zastrzeżenia do Rosjan o treści zamieszczane w ich aktualnych podręcznikach do nauczania historii, powinniśmy jednak pamiętać, że funkcjonują również w dzisiejszym społeczeństwie rosyjskim, indoktrynowanym przez 74 lata ideologią komunizmu, takie opinie, jak cytowanego Muchina. Dlatego zamieszczanie informacji w rosyjskich podręcznikach o zbrodni katyńskiej jest elementem kluczowym w dążeniu do zmiany zapatrywań społeczeństwa rosyjskiego w tej sprawie.

Po zmianie ustroju w Rosji na demokratyczny system oświatowy uzyskała szeroką autonomię, dzięki czemu zaczęły powstawać również nowe szkoły, jak gimnazja i licea prywatne, gdzie nauczano według własnych programów. Na rynku wydawniczym w II połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku funkcjonowało ponad 100 różnych rodzajów podręczników historii używanych w rosyjskich szkołach. Część z nich opierała się nadal na starych sowieckich opracowaniach, a część przedstawiała bardzo krytycznie całą dotychczasową historię ZSRS i Rosji. Jednym z pierwszych podręczników zawierających nowe oceny dotychczasowych relacji polsko-sowieckich była książka *Historia ojczysta, XX wiek* (Dołucki, 1996). W wydawanym od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku podręczniku znajdowały się fakty, o których nie pisano w innych opracowaniach, np.: o Stalinie jako samozwańczym generalissimie, pakcie niemiecko-sowieckim z 1939 roku, o zbrodni katyńskiej, o okupacji trzech państw bałtyckich, która z krótką przerwą trwała od 1940 do 1991 roku, itd.. Był to więc jeden z podręczników, w którym pisano również o Katyniu.

Po dojściu do władzy w 2000 roku prezydenta Władimira Putina zaczęły pojawiać się nowe podręczniki o tzw. patriotycznej wymowie, których autorzy podchwycili jego słowa, że „rozpad Związku Sowieckiego był tragedią”. Zaczęto również eliminować z rynku wydawniczego pozycje nieodpowiadające polityce Kremla oraz ją krytykujące, a prezydent Putin polecił Ministerstwu Edukacji Rosji przeprowadzenie całościowej oceny wszystkich 107 podręczników historii używanych w rosyjskich szkołach. Do walki z autorami tych podręczników wykorzystano nowe wytyczne otrzymane z Ministerstwo Edukacji, które podjęło działania mające na celu ponowną unifikację całego systemu oświatowego, z kilkoma zatwierdzany-

mi podręcznikami obowiązującymi w całej Federacji Rosyjskiej na wzór Związku Sowieckiego. Jako przykład powyższego może posłużyć odmowa zatwierdzenia do użytku szkolnego w grudniu 2003 roku nowego wydania podręcznika do nauczania historii *Historia ojczyzna. XX wiek* (Dołucki, 2003). W niezatwierdzonym podręczniku Dołuckiego, wydawanym od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku, znajdowały się między innymi uwagi o niezwyklej karierze prezydenta Putina oraz budowie przez niego „państwa policyjnego” (Baker, Glasser, 2005, s. 397–400). Takie sformułowania dotyczące urzędującego prezydenta nie mogły ująć krytycznej uwagi jego urzędników w Ministerstwie Edukacji i Nauki.

pozytywnym elementem jest jednak fakt, iż pomimo odgórnej unifikacji systemu oświatowego w Rosji i wprowadzenia nowych podręczników obowiązujących we wszystkich rodzajach szkół, po dojściu do władzy prezydenta Władimira Putina w 2000 roku umieszczono w nich informacje o zbrodni katyńskiej, ze wskazaniem sprawstwa sowieckiego. Na przykład w wydany w Moskwie w 2002 roku podręczniku do nauczania historii w 11-tej klasie średniej szkoły ogólnokształcącej *Najnowsza historia zagranicznych państw*, w temacie: „Początek, przebieg i etapy Drugiej wojny światowej”, w podrozdziale: „Napaść Niemiec na Polskę. Polityka ZSRS” stwierdzono między innymi: „Prawnym porządkiem nowej rzeczywistości stało się porozumienie z 28 września 1939 r., które zatwierdzało nowe granice i formowało przyjacielskie stosunki między dwoma państwami. Zatwierdzenie porozumienia, zdaniem I. W. Stalina, powinno było zabezpieczyć ZSRS na najbliższy czas przed niemieckimi ekspansjonistycznymi planami. W czasie operacji w Polsce do niewoli sowieckiej dostało się tysiące polskich żołnierzy, żandarmów i policjantów. Praktycznie pojmano wszystkich polskich oficerów, stanowiących nieodłączną część polskiej inteligencji. Los 20 tysięcy okazał się tragiczny – byli oni bez sądu i śledztwa rozstrzelani przez funkcjonariuszy sowieckich organów represji NKWD” (Ułunjan, Siergiejew, 2002, s. 164). Ten sam podręcznik obowiązuje nadal, z drobnymi modyfikacjami w niektórych prezentowanych informacjach. Na przykład w sprawie katyńskiej zmodyfikowane zostało tylko jedno zdanie. Słowa: „Praktycznie pojmano wszystkich polskich oficerów, stanowiących nieodłączną część polskiej inteligencji” zastąpiono zdaniem: „Faktycznie pojmano większość oficerskiego korpusu Polski” (Ułunjan, Siergiejew, 2011, s. 131).

Również w późniejszych podręcznikach do nauczania historii w szkołach wydanych w Rosji zawarta jest informacja o zbrodni katyńskiej. Na przykład w podręczniku dla 9-tej klasy szkół ogólnokształcących *Historia powszechna. Najnowsza historia* w temacie: „Druga wojna światowa”, w podrozdziale: „Niemiecko-polska wojna i polityka ZSRS” podano, że: „Swoją część odpowiedzialności ponosi też sowieckie kierownictwo, które 17 września 1939 r. zgodnie z paktem Mołotow–Ribbentrop wydało polecenie wejścia Armii Czerwonej na terytorium Polski od wschodu. W rezultacie tego zajęto tereny Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi. Te wydarzenia traktowano w Moskwie jako wyzwolenie i zjednoczenie z Ukrainą i Białorusią terenów utraconych w latach 1920–1921. Los tysięcy polskich oficerów, którzy poddali się w niewolę Armii Czerwonej, okazał się tragiczny – większość z nich bez sądu i śledztwa było rozstrzelanych przez funkcjonariuszy NKWD pod Katyniem” (Siergiejew, 2012, s. 82). W ten sposób w podręczniku pada też słowo Katyń.

Podobnie ukazano zbrodnię katyńską w podręczniku do nauczania historii w 11-tej klasie średniej szkoły ogólnokształcącej *Historia Rosji. XX – początek XXI wieku* w temacie: „Chcesz pokoju – szykuj się do wojny”, w podrozdziale: „Dlaczego było potrzebne sowiecko-niemieckie porozumienie” stwierdzono, że: „Kiedy 16 września stało się jasne, że polski rząd opuścił kraj, zostawiając na pastwę losu armię i państwo, Armia Czerwona, wykonując postanowienia tajnego protokołu, przekroczyła polsko-sowiecką granicę na całej szerokości pod pretekstem udzielenia pomocy ukraińskim i białoruskim braciom. Zorganizowany na części terytorium opór polskiej armii, dla której była to rzecz niespodziewana, został złamany. Przy czym część polskiej armii dostała się do niemieckiej niewoli, a część – do sowieckiej. Później (5 marca 1940 r.) większość polskich oficerów będących w niewoli została rozstrzelana w Katyniu” (Szestakow, 2012, s. 212).

W podręcznikach widać jednak realizację przesłania skierowanego wcześniej przez prezydenta Władimira Putina do rosyjskich historyków, w którym stwierdził między innymi: „Nie wolno pozwolić, by nam wmaiwiali poczucie winy. O swoich winach niech pomyślą”. Słowa te przekładały się na konkretne działania rosyjskich władz oświatowych, o czym świadczy fakt, że w wielu współczesnych rosyjskich podręcznikach do nauczania historii nie ma jednak moralnej oceny zbrodni katyńskiej ani pojęcia winnych, którzy dokonali ludobójstwa, za które zresztą Rosjanie

zbrodni katyńskiej nie uważają (Radziwinowicz, 2007, s. 9–10). Wynika to również z wcześniejszego wychowania Rosjan w systemie sowieckim, który totalnie zindoktrynował ówczesne społeczeństwo. Bowiem ukształtowany w Związku Sowieckim tzw. *homo sovieticus*, któremu ze swoją tożsamością trudno było odnaleźć się w nowej rzeczywistości, potrzebował nowego kierownictwa pokazującego mu dalszą drogę, bez negocjowania jego wcześniejszych dokonań. Narastało w nim poczucie niepokoju i frustracji z obawy przed tym co nieznanie. Dlatego bardzo chętnie wybrał on postawę bierności i zdania się na los innych (Secler, 2009, s. 247; por: Tischner, 1993; 1994), w tym wypadku na urzędników skupionych wokół Władimira Putina, odwołujących się do tradycji „wielkiej Rosji”, w której żył przecież wcześniej, tj. w mocarstwowym Związku Sowieckim, i tam został wychowany.

Dlatego idąc tym tokiem rozumowania, szukano jakiegoś wytłumaczenia dla dokonanej przez NKWD zbrodni katyńskiej. I stąd właśnie pojawił się tzw. anty-katyń, czyli eksponowanie śmierci jeńców bolszewickich w polskiej niewoli w trakcie i po wojnie 1920 roku. Problem ten świadomie powiązано z kwestią zbrodni katyńskiej. W 2010 roku wydano nowy podręcznik do nauczania historii w 11-tej klasie średniej szkoły ogólnokształcącej *Historia Rosji w latach 1900–1945* (Daniłow, Filippow, 2010), napisany na polecenie administracji prezydenta Władimira Putina, który stał się jednym z głównych podręczników sponsorowanych przez państwo rosyjskie do nauczania historii najnowszej. W 2013 roku ukazało się trzecie uzupełnione wydanie podręcznika A. Daniłowa i A. Filippowa, w którym w sprawie zbrodni katyńskiej stwierdzono: „W czasie zajmowania ziem polskich przez wojska sowieckie wzięto do niewoli około 450 tysięcy polskich żołnierzy, w tej licznie 18,8 tysięcy oficerów. Decyzją Biura Politycznego KC WKP(b) z 5 maja 1940 r. 21 857 oficerów i innych aresztowanych (służących w policji, służbach specjalnych i innych) zostało rozstrzelanych. Możliwe, że to postanowienie było podyktowane zemstą na „białopolakach” za bestialskie zlikwidowanie jeńców wojennych krasnoarmiejców w czasie i po zakończeniu sowiecko-polskiej wojny 1920 r.: wówczas ze 130 tys. jeńców wojennych zginęło 60 tys. ludzi. Obydwa przestępstwa do dnia dzisiejszego są niezabliźnioną raną w stosunkach między naszymi narodami” (Daniłow, Filippow, 2013). W ten sposób stara się zrównać ewidentne morderstwo sowieckich władz państwowych na polskich jeń-

cach wojennych w Katyniu i innych miejscach kaźni ze śmiercią krasnoarmiejców z przyczyn naturalnych, w związku z ranami wojennymi, epidemiami chorób i ciężkimi warunkami bytowymi panującymi w jenieckich obozach. W grobach nie ma bowiem krasnoarmiejców z przestrzelonymi czaszkami, co zawierają wszystkie groby katyńskie. W podręczniku tym, jak widać, podniesiono nawet liczbę zmarłych jeńców sowieckich ponad kwestionowane ustalenia W. Szweda, osiągając liczbę 60 tys. zmarłych jeńców. Według W. Szweda śmierć poniosło od 40 do 50 tysięcy osadzonych tam bolszewików, chociaż podaje on, że niektórzy badacze rosyjscy wymieniają nawet liczbę 82 500 krasnoarmiejców (Szwed, 2007, s. 238–242). Natomiast udokumentowane na podstawie kwerendy archiwalnej ustalenie Profesora Zbigniewa Karpusa świadczą o śmierci w polskich obozach, z przyczyn naturalnych, 16–18 tysięcy krasnoarmiejców (Karpus, 1991, s. 110). W ten sposób Rosja jako prawny spadkobierca ZSRS wykorzystuje zbrodnię katyńską do ataku na Polskę, oskarżając nas o celowe unicestwienie jeńców bolszewickich w Polsce w 1920 roku, podobnie jak to zrobił w sprawie Katynia Związek Sowiecki, oskarżając nas o współpracę z hitlerowskimi Niemcami i zrywając 25 kwietnia 1943 roku stosunki dyplomatyczne z polskim rządem w Londynie. Pierwsze, jak i drugie działanie jest jednak fałszerstwem historycznym, o którym na pewno wiedzą ci, co tego dokonują.

Podsumowanie

Problematyka zbrodni katyńskiej jest aktualnie omawiana we wszystkich polskich podręcznikach do nauczania historii różnych typów szkół i nie budzi już żadnych kontrowersji. Natomiast aktualne podręczniki do nauczania historii w rosyjskiej 11-letniej szkole średniej ogólnokształcącej w zakresie materiałów prezentujących zbrodnię katyńską, pomimo ich pewnych ułomności, należy ocenić pozytywnie. Szczególnie, iż w rosyjskich podręcznikach do nauczania historii Rosji w szkołach wyższych – przeanalizowałem dwie książki pt. *Historia Rosji* (Orłow, Georgijew, Georgijewa, Siwochina, 2012) i *Historia Ojczyzny. XX – początek XXI wieku* (Uszakow, 2011) – nie ma nic na temat Katynia. Było to dla mnie kompletnym zaskoczeniem, szczególnie że pierwsza książka wydana była przez Instytut

Historyczny Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu im. Łomonosowa w Moskwie. Patrząc z tej perspektywy, podręczniki do nauczania historii w rosyjskiej szkole średniej jawią się jako rzetelne.

Dlatego warta jest również przypomnienia refleksja na temat uczciwości i poszukiwania prawdy w badaniach naukowych, które następnie przekładają się na treści zawarte w podręcznikach – wyrażona w okresie powstania tzw. pierwszej „Solidarności” jesienią 1980 roku na łamach „Kwartalnika Historycznego” przez prof. Tadeusza Jędruszcza – jako aktualna do dziś: „Jest wszakże miarą i wyrazem uczciwości i dalekowzroczności ukazywanie całej prawdy o swojej przeszłości bez retuszów i zakłamań. O wiele lepiej jest poświęcić energię na wyjaśnienie zjawisk negatywnych, a szczególnie ich przyczyn i skutków, aniżeli ich kamuflowanie. Niczego bowiem nie udaje się ukryć; prędzej czy później prawda wychodzi na wierzch” (Jędruszcza, 1980, s. 585). Aktualnie podobnie podchodzą do tego problemu apolityczni badacze, którzy twierdzą, że głównym problemem w społeczeństwie informatycznym jest celowa dezinformacja stosowana przez sprawujących władzę, ponieważ, powołując się na wybitnego historyka XIX wieku Józefa Szujskiego, uważają, iż „fałszywa historia jest mistrzynią polityki fałszywej”. Twierdzą wręcz, że: „W potocznym doświadczeniu społecznym coraz wyraźniej można dostrzec „wzmacnianie siły rządowej” kosztem ograniczania wolności obywatelskich oraz postępujący chaos informacyjny, dezinformację na skalę, jaką pozwalają osiągnąć media współczesne. A skala jest to niebywała w historii ludzkości, wykraczająca poza wyobraźnię przeciętnego konsumenta informacji” (Dobrzeński, Szczepny, 2012, s. 1109; Por: Szujski, 1991, s. 326–366). Część zasłużonych ideologicznych badaczy nadal uważa, iż: „do końca obiektywna historia zapewne nie istnieje”, co daje im możliwość po przyjęciu tej zasady używania jej, jak prestidigitator wyciągający królika z kapelusza, którego tam wcześniej nie było. Dlatego należy zadać również pytanie – czy czasy wielkich kłamstw historycznych, jak w sprawie zbrodni katyńskiej, należą już szczęśliwie do przeszłości i związane były tylko z systemami totalitarnymi i autorytarnymi? Odpowiedź brzmi nie, ponieważ wielokrotnie badacze dziejów są na usługach rządzących polityków i danych opcji politycznych, co odbiera im tak potrzebną bezstronność w badaniach naukowych.

DR HENRYK SKŁADANOWSKI

Katedra Bezpieczeństwa Narodowego i Logistyki
Toruńska Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości
ul. Rybaki 57, 87-100 Toruń, Poland
henrysklad@wp.pl

Bibliografia

- Baker, P., Glasser, S. (2005). *Cień Kremla. Rosja Putina*. Warszawa: Wydawnictwo Magnum.
- Brakoniecki, B. (2013, 28 marca). *Przemilczana zbrodnia, czyli jak w PRL-u zakłamywano Katyń*. Pobrane z www.polskatimes.pl.
- Brzozowski, A., & Szczepański, G. (2012). *Ku współczesności. Dzieje najnowsze 1918–2006. Podręcznik do historii dla klasy I liceum i technikum – zakres podstawowy*. Łódź: Wydawnictwo Piotra Marciszuka STENTOR.
- Burda, B., Halczak, B., Józefiak, B. R., Roszak, A., Szymczak, M. (2012). *Historia. Podręcznik. Zakres podstawowy*. Gdynia: Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON.
- Kola, A., & Sziling, J. (red.). (2001). *Charków – Katyń – Twer. W sześćdziesiątą rocznicę zbrodni. Zbiór studiów*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Dobrzeńcki, R., & Szczęsny, W. W. (2012). O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki i edukacji obywatelskiej. W: Z. Karpus, G. Radomski, M. Strzelecki (red.), *W kręgu historii, politologii i edukacji. Studia i szkice dedykowane Profesorowi Witoldowi Wojdyle*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Dołucki, I. (1996). *Otieczestwiennaja istorija: XX wiek*. Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Dołucki, I. (2003). *Otieczestwiennaja istorija: XX wiek*. Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Gładysz, M. (2009). *Historia II. Podręcznik dla drugiej klasy liceum i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony. Część 2. Okres międzywojenny i II wojna światowa*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Gładysz, M. (2011). *Historia II. Podręcznik dla drugiej klasy liceum i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony. Część 2. Okres międzywojenny i II wojna światowa*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Daniłow, A. A., & Filippow, A. W. (red.). (2010). *Istorija Rosiji 1900–1945. 11 klass. Uczebnik dlja obszczieobrazowatielnych ucziezdienij*. Moskwa: Izdatielstwo Proswieszczenie”.

- Daniłow, A. A., & Filipow, A. W. (red.). (2013). *Istorija Rosiji 1900–1945. 11 klass. Uczebnik dlja obszczieobrazowatielnych ucziezdienij*. Moskwa: Izdatielstwo Proswieszczenie”.
- Karpus, Z. (1991). *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Katyń. *Dokumenty ludobójstwa. Dokumenty i materiały archiwalne przekazane Polsce 14 października 1992 r.* (1992). Tłum. dok. W. Materski. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Kozłowska, Z. T., Ungier, I., Ungier, P., Zając, S. (2008). *Historia 3. Poznajemy przeszłość od 1939 roku do czasów współczesnych. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Zakres podstawowy*, Toruń: Wydawnictwo Stowarzyszenia Oświatowców Polskich.
- Muchin, J. I. (2003). *Antirossijskaja podłost’*. Moskwa: Izdatielstwo Krymskij Most.
- Orłow, A. S., Georgijew, W. A., Georgijewa, H. G., Siwochina, T. A. (2012). *Istorija Rossiji. Uczebni.*, Moskwa: Moskowskij Gosudarstwennyj Uniwersitet im. M.W. Łomonosowa. Istoriczieskij Fakultet.
- Ostrowskij, W. P., Starciew, W. I., Starkow, B. A., Smirnow, G. M. (1990). *Istorija SSSR. Uczebnik dlja 11 klassa sriedniej szkoły*, Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Ostrowskij, W. P., Starciew, W. I., Starkow, B. A., Smirnow, G. M. (1991). *Istorija SSSR. Uczebnik dlja 11 klassa sriedniej szkoły*, Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Uszakow, A. W. (red.). (2011). *Otiecziestwiennaja istorija. XX – naczało XXI wiekow*. Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Pronobis, W. (1991). *Polska i świat w XX wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Edition Spotkania.
- Radziwinowicz, W. (2007, 15 września). *Nie narzucajcie nam poczucia winy*. „Gazeta Wyborcza”.
- Roszkowski, W. (1991). *Historia Polski 1914–1990*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rulka, J. (1999). Podręcznik hańby. *Wiadomości Historyczne*. 5.
- Secler, B. (2009). Józefa Tischnera rozważania nad homo sovieticus. W: M. Kosman (red.), *Na obrzeżach polityki. Część siódma*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM.
- Siergiejew, E. J. (2012). *Wsieobszczaja istorija. Nowiejszaja istorija. 9 klass. Uczebnik dlja obszczieobrazowatielnych ucziezdienij*. A. O. Czubarjan (red.). Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Składanowska, M. (1997). Szkolna edukacja historyczna w Polsce w latach 1990–1996. Szkolnictwo podstawowe. W: W. Wojdyła & M. Strzelecki (red.), *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Składanowski, H. (2014). *Relacje sowiecko-polskie w podręcznikach do nauczania historii w systemie oświatowym Rosji Bolszewickiej i ZSRS w latach 1917–1991*. Toruń: Dom Wydawniczy DUET.

- Składanowski, H. (2004). *Stosunki polsko-sowieckie w programach nauczania i podręcznikach historii w szkole powszechnej (podstawowej) w Polsce w latach 1932–1956*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Składanowski, H. (1997). Szkolna edukacja historyczna w Polsce w okresie stalinowskim. W: W. Wojdyło & M. Strzelecki (red.) *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szestakow, W. A. (2012). *Istorija Rosiji. XX – naczalo XXI wieka. 11 klass. Uczebnik dlja obszczieobrazowatielnych ucziezdienij*. A. N. Sacharow (red.). Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Szujski, J. (1991). *O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki. Rozprawy i artykuły*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Szwed, W. (2007). *Tajna Katyni*, Moskwa: Izdatielstwo „Algoritm”.
- Tischner, J. (1993). *Nieszczęsny dar wolności*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Tischner, J. (1994). *Świat ludzkiej nadziei*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Ułunjan, A. A., Siergiejew, E. J. (2002). *Nowiejszaja istorija zarubieżnych stran. Uczebnik dlja 11 klassa obszczieobrazowatielnych ucziezdienij*. A. O. Czubarjan (red.). Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Ułunjan, A. A., Siergiejew, E. J. (2011). *Nowiejszaja istorija zarubieżnych stran. Uczebnik dlja 11 klassa obszczieobrazowatielnych ucziezdienij*. A. O. Czubarjana (red.). Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Ustrzycki, J., (2012). *Ciekawi świata. Historia. Podręcznik. Zakres podstawowy*. Gdynia: Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON.